

19. YÜZYILA GİRERKEN İSTANBUL ESNAFININ HİYERARŞİK YAPISI

Yrd. Dr. Salih AYNURAL*

Sanayinin ve ticaretin henüz istenilen ölçülerde gelişmediği dönemlerde, şehirlerde ekonomik dinamizmi üstlenen esnaf birlikleriydi. Bu nedenle, iktisadî faaliyetlerin oluşumunda esnafın yeri ve önemi büyüktü.

Esnaf birlikleri, ekonomik gelişmenin bir nevi ilk basamağını teşkil ederler. Bu açıdan, Osmanlı devletinin iktisadî sistemini anlayabilmek ve daha iyi kavrayabilmek için, öncelikle Osmanlı esnaf sisteminin yapısını bilmek gerekir.

Biz bu makalemizde esnafın hiyerarşik yapısı ve devlet-esnaf ilişkileri üzerinde duracağız.

Osmanlı esnafında iki ayrı hiyerarşik yapı sözkonusuydu. Birincisi, işgücünün vasfına ve daha çok örfî hukuka dayalı olarak gelişen esnafın kendi içerisindeki (usta, kalfa, çırak) hiyerarşik yapı, ikincisi ise, esnaf birliklerinin idari yapılarında yer alanların (kethuda, yiğitbaşı, şeyh, nakib duacı vs.) oluşturdukları hiyerarşidir.

1- Usta, Kalfa ve Çırak Hiyerarşisi

Sanatkârlık gerektiren, beceri ve maharet isteyen işlerde bir kimsenin usta olabilmesi, sanatında ehil olan bir ustanın yanına çırak olarak girmekle başlamaktaydı. Çırak, ustasının gözetiminde işgal ettiği sanatın belirli inceliklerini, çıraklık süresi içerisinde

(*) *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi*

öğrenmek zorundaydı. Çıraklık süreleri esnaf birliklerine göre değişiklik arzetymekteydi. Nitekim, taşçı esnafında çıraklık süresi üç yıl⁽¹⁾, bürüncük bükücü esnafında ise dokuz yıldır⁽²⁾.

Ancak, çırak olabilmeyin ve alabilmenin belirli şartları vardı. Her isteyen çırak olamaz ve her usta istediği kadar çırak yanına alamazdı. Nitekim, kafesci esnafı ustaları yanlarında ancak bir çırak çalıştırabiliyorlardı. Fazlası için kethudalarının müsaadesi gerekliydi⁽³⁾. Bununla birlikte, bekâr ustaların çırak edinebilmeleri de kethuda ve ihtiyar ustalarının iznine bağılıydı⁽⁴⁾. Ayrıca muayyen mesleklerde, (özellikle kol kuvveti gerektiren mesleklerde) çırak olabilmek için belirli bir yaşı doldurmuş bulunmak gerekiyordu. Nitekim, sıvacı ustalarının yanlarına alacakları çırağın yirmibeş yaşım bitirmiş olması icab ediyordu⁽⁵⁾.

Bu şartlar ustayı bağılayıcı nitelikteydi. Usta ise, çırak olarak alacağı kişiyi yakından tanımalıydı. O kişinin dürüst, doğru ve güvenilir olduğuna kanaat getirmeliydi. Bu sebeple, özellikle tanıdıkları ustaların erkek evlatlarını çıraklığa kabul ediyorlardı⁽⁶⁾.

Usta, kalfa ve çırak ilişkileri sadece iktisadî nitelik taşımıyordu. Usta, aynı zamanda kalfa ve çırağın manevi babası sayılıyordu. Bu nedenle, esnaf sistemi içerisinde mesleki eğitimin yanısıra, ahlâkî eğitimde sözkonusuydu.

Çıraklık süresini tamamlayan ve diğer çıraklık şartlarını yerine getiren çırak, törenle kalfalık hakkını elde ediyordu⁽⁷⁾.

Kalfa da iştiğal ettiği sanatın bütün inceliklerini ve kalfalık süresini doldurduktan sonra ustalığa hak kazanıyordu. Bu şekilde çırak olarak bir ustanın maiyyetinde, o sanatın bütün inceliklerini öğrenip usta olanlara "pirperver" denilirdi⁽⁸⁾.

Bazı gedikleşmiş esnaf birliklerinde "usta" sıfatını kazanabilmek için, yukarıda bahsedilen şartlar yeterli değildi. Aynı zamanda, gedik sahibi olmak (böylece dükkân açma hakkına sahip olmak) da gerekiyordu⁽⁹⁾. Nitekim aynı sanatta yirmi, otuz yıl emek vermiş, o sanatın piri olmuş kimseler dükkân açamadıklarından halâ kalfa statüsünde idiler⁽¹⁰⁾. Hatta herhangi bir sebeple gediğini terk edip giden usta, geri döndüğünde gediği

1 - Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul Ahkâm Defteri, no: 9, vr: 8, 1190/1776.

2 - İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı Sicili, no: 54, vr: 54, 28 za 1200/25 IX 1786.

3 - İKS, no: 24, vr: 61 5 Ra 1139/11 II 1726.

4 - Nitekim kalemtıraş ve bıcağa esnafı:

"...Kethuda ve ihtiyarlarının marifetleri olmadıkça bekâr olan ustalar şâkird almayub..." (İKS, no: 24, vr: 17 10 L 1138/11 VI 1725.

5 - İKS, no: 76, vr: 16, 1212/1797.

6 - İKS, no: 97, vr: 70, 21 C 1221/7 IX 1806.

7 - Çırak meclis önünde, geleneklere uygun olarak ustasının elinden "şed" kuşanır, ustası kendisine:

"Ey oğul evvelâ harama bakma. Yalan söyleme. Haram yeme. Haram içme. Nânve nemeko ihânet itme.

Hukuk kesb ittiğın pirlere çeşm hareketle nâzar itme. Uluların önünde gitme. Sabırlı ol. Hamul ol.

Komadığın yere el uzatma. İmanete hıyanet itme." diyerek nasihatda bulunurdu. Daha sonra ustası, bu sözlerin çırağının kulağına küpe olması için, kulağım çekerek ensesine, bir sille vurur "Ey oğul gâfil olma gözünü aç" derdi (Evlîya Çelebi, Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, cilt 1, Ist. 1314, s. 496).

8 - "...Şakirdlerimiz ustada hüdmet ile maharetî nümâyün ve pirperver olduklarından sonra..."

(Osman Nuri, Mecelle-i Umur-ı Beledîye, cilt 1, s.: 558).

9 - Sıdki, Gedikler, s.: 14.

10 - Kalpakçı esnafı kalfalarından 18 nefer zimmiler Meclis-i Şer'îde:

"...Bizim ba'zılarımız yirmi sene ve ba'zılarımız otuz seneden beru Asitâne de hizmet iderek san'at-ı mezkûreyi temsil idüp san'at-ı mezkûre ile taayyüş için birer dükkân feth etmişlerdir..."

oldukların beyan etmişlerdi. (İKS, no: 76, vr: 51, 1216/1801).

başkasına verilmiş ise, boş gedik buluncaya kadar kalfa olarak çalışıyor veya bir usta ile ortak olabiliyordu⁽¹⁾. Aynı şekilde çıraklıktan yeşitip "pişperver" olanlar da boş gedik buluncaya kadar bir ustanın maiyyetinde halife veya ortak olarak çalışıyorlardı⁽²⁾.

2- Esnaf İçi Yönetiminde Hiyerarşi

Esnafın teşkilatlanma aşamasında, aynı mesleği icra eden ustalar, bir araya gelecek, sanatlarında kayıtlı olacakları hususlardan oluşan özel nizamlarını kararlaştırırlar ve onaylatmak için kadıya sunarlardı. Kadı ise nizamların "şer'i şerife" ve "örf-i kadime" uygun olup olmadığını araştırıktan sonra, teklifi Divân'a arz ederdi. Divânın onaylamasının akabinde, ustalar tarafından hazırlanmış bulunan bu nizamlar kendileri için bağlayıcı niteliği olan resmi kurallar ve nizamlar haline gelirdi⁽³⁾.

Osmanlı esnafının teşkilatlanması ile birlikte, bu teşkilatın idari kadrosu ortaya çıkmaya başlamıştı. Fütüvvetin etkinliği ile dini karakteri ağır basan esnaf birliklerinin ilk yöneticileri de Şeyh, nâkib, duacı gibi dini özelliği olan kişilerdi. Çeşitli sanat kollarındaki esnafın pirlerini peygamberlere ve ashab-ı kirâmdan bazılarına dayandırmaları bu dini özelliklerinden kaynaklanmaktaydı⁽⁴⁾.

İlk dönemlerde fütüvvet düşüncesinin tesiri ile, Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde büyük bir etkinliğe sahip olan ve bir çok esnaf birliklerinde görülen Şeyh; incelediğimiz dönem içerisinde çoğu esnaf birliklerinde etkinliğini yitirip bahsedilmemekle birlikte, sahaflar esnafı ile berber esnafında şeyhlerin halâ fonksiyonlarını icra ettiklerini⁽⁵⁾ ve bu esnafalarda baş sorumlu amirin şeyh olduğunu görüyoruz. Nitekim 1797 senesinde sahaflar esnafının, müzâyede ile satılan kitapları kendi aralarında anlaşarak düşük fiyattan satın almaları üzerine, sahaflar şeyhi kadı huzuruna çağırılarak bu şekilde hareket eden sahafların ikaz edilmesini aksi takdirde kendisinin dahi cezalandırılacağı tebliğ edilmişti⁽⁶⁾.

Nâkib de ilk dönemlerde şeyh'in yardımcısı ve esnaf teşkilatının yöneticilerinden biri olmakla birlikte zaman içerisinde fonksiyonunu tamamen yitirmiş ve incelediğim iz dönem de esnaf birliklerinde adı zikredilmemiştir.

1- M.Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafında Otokontrol Müessesesi" Ahilik ve Esnafı Konferanslar ve seminer, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yayınları, İst. 1986, s. 60.

2- İKS, no: 24, vr: 23, 10 ZA 1138/10 VII 1726.

3- Nitekim esnaf gedik olayını dahi kendisi lesbit ederek nizamları haline getiriyordu.

"...Yedimizde olan fermân-ı âli ve i'lâm nâtk olduğu üzere ziyâde dükkân ihdâs olunmamak üzere beyinlerimizde nizam verilmiş iken..."

(İKS, no: 24, vr: 14, 18 L 1138/19 VI 1725); Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlette İlişkileri" Ahilik ve Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yayınları, s. 113.

4- İslâmın en parlak devirlerinde dahi ricâl ve ulemeden bazıları halk nazarında itibarlarını daha da yükseltmek için soylarını ashab-ı kirâmdan birilerine dayandırıyorlardı. Hatta bazı devletler dahi köklerini geçmişe dayandırarak itibar kazanmaya çalışıyorlardı. Bunun gibi Osmanlı esnafı da icra ettikleri sanatlarını peygamberlere ve eshab-ı kirâmdan bazılarına dayandırarak o zatları kendilerine "pir" olarak kabul ederlerdi. Meselâ, Hazreti Şit; kazzazların, Hz. İdris terzilerin, Hz. Nuh; necarların piri idi. (Evliya Çelebi cilt 1 s. 488; MUB cilt 1, s. 522).

5- İstanbul kadısına hitâben sadır olan fermanın anaşıldığı üzere berber esnafının şeyhi, duacısı ve çavuşu vardı. "...Asitâne-i Âliyye de vâki' berberân esnafının kethudasının bâ hüccet-i şer'iyeye vekili olan Eseyid Mehmed usta ve yiğitbaşları Melmed Sadık usta ve şeyhleri Abdullâh Efendi ve duacıları Esseyid Osman ve Çavuşları Salih..." (İKS, no: 65, vr: 137, 6 B 1210/16 I 1796).

6- İstanbul kadısına yazılan 9 S 1212/5 VIII 1797 tarihli ferman (İKS, no: 76, vr: 10).

Esnafın dini inanışlarını bütünleştirmek, esnaf ahlâk ve zihniyetini olgunlaştırmak gibi fonksiyonları olan duacı; her sabah esnafı birlikte işlerinin rast gitmesi için duada bulunurdu⁽¹⁾. Duacının esnaf içi terfi törenlerinde de, terfi eden çırak veya kalfaya dua ve nasihatda bulunduğu bilinmektedir. Nitekim, berber esnafında, kalfa olmak isteyen çırak veya usta olmak isteyen kalfa, terfi töreni sırasında ilk önce duacıyı traş eder, duacı da gerekli nasihatlar da ve duada bulunurdu⁽²⁾.

Ancak dönemimiz içerisinde esnaf birliklerinde duacıların artık fonksiyonlarını yitirdikleri sadece berber esnafında bu vazifelerini icra ettikleri görülmektedir.

Yine esnafın idari kadrosunda yer alan çavuşların kesin olarak vazifelerinin ne olduğu bilinmemekle beraber, Osman Nuri'ye göre yiğitbaşının bazı fonksiyonlarını yerine getirdiği zannedilmektedir⁽³⁾.

Şeyh, nâkib, çavuş gibi esnaf idarecilerinin zaman içerisinde fonksiyonlarını yitirmesi, kethuda ve yiğitbaşının esnaf teşkilatı içerisindeki önemini arttırmış, kethuda ve yiğitbaşılar esnaf birliklerinin en kıdemli yöneticileri olmuşlardır.

Esnaf nizamlarının uygulanmasında, esnaf içi ilişkilerin düzenlenmesinde, esnafın ihtiyacı olan hammadde ve mamulmaddenin temin edilmesinde etkili olan kethudaya, bu işlerin icraatında en büyük yardımcı yiğitbaşlarıydı⁽⁴⁾.

Kethuda ve yiğitbaşılar, bu icraatlarının yanı sıra, alınacak hammaddenin veya mamulmaddenin ve esnafın imâl ettiği emtiyanın, fiyatının belirlenmesinde⁽⁵⁾ ve kalitesinin kontrolünde de aktif rol oynuyorlardı⁽⁶⁾. Aynı zamanda kethuda, kendi esnaf örgütü içerisinde yer alan esnafı kefil oluyordu⁽⁷⁾, hayatını kaybeden esnafın gediğinin ehil bir kimseye verilmesini temin ediyordu⁽⁸⁾. Şayet esnaf birliklerine herhangi bir sebeple (ordu akçesi gibi) vergi tarh edilirse, her esnafın kethudası, bu verginin esnaf içinde paylaşılmasından sorumluydu⁽⁹⁾. Buna karşılık, herhangi bir usta, dükkân açabilmek için öncelikle kethudasının rızasını almak durumundaydı. Kethudası izin vermedikçe dükkân açabilmesi oldukça zordu⁽¹⁰⁾.

Kethudalar, aynı zamanda esnafı hükümet arasında aracı olduğundan, merkezi otorite nezdinde dahi büyük bir öneme sahipti.

1- R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, (terc. M. Ali Kılıçbay, Enver Özcan) cilt 1, s. 354.

2- Osman Nuri, *age.*, s. 563.

3- Osman Nuri, *age.*, aynı yer.

4- Gabriel Bear, "The Administrative, Economic And Social Functions Of Turkish Guilds", *International Journal Of Middle East Studies*, (1970) s. 29.

5- Esnafın ihtiyacı olan hammaddeyi veya mamulmaddedyi mübayaaya etmek için, o esnafın kethudası, yiğitbaşısı ve ihtiyar ustalarından bazıları ittifakla tüccarla pazarlık ederlerdi. (İKS, no: 97, vr: 13, 15 M 1218/7 V 1803).

6- Nitekim şeridci esnafı işledikleri şeridi kalite kontrolü için kethudalarına göstermek zorundaydı. Kethuda da işlenen şeridler kontrol eder, sağlamların mühürler, çürük işlenenlere müsaade etmezdi. (İKS, no: 24, vr: 56, 20 Ra 1139/16 XI 1726) Ahmet Refik, *Onüçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1786-1882)* s. 3, no: 3; Gabriel Bear, *agm.* s. 36.

7- İKS, no: 24, vr: 87; Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s. 104-5, no: 134; Gabriel Bear, *agm.* s. 36.

8- Engin Deniz Akarlı, "The Uses Of Law Among Istanbul Artisans And Tradesmen: The Story Of Gedik As Implementations, Mastership, Shop Usufruct And Monopoly, 1750-1850" *International symposium On Legalism and in the Early Turkish Republic Ca. 1500 to 1940 December 1-3-1988*, s. 6.

9- İKS, no: 24, vr: 45, 13 S 1139/11 X 1726.

10-

Genellikle kethudaların tayini ve seçilmesi, ilgili esnafın ustaları tarafından gerçekleştirilir ve kadıya kethudanın onaylanması kaldırıldı. Bazen de esnafın isteği üzerine hükümetçe kethuda tayin edilirdi. Nitekim, bürüncükcü esnafının kethudalığına Hazine-i Hümayun ağalarından Hüseyin tayin olunmuştu⁽¹⁾. Ancak devletin tayin ettiği kethudalar, devletten aldıkları maaşı hazineye bırakırlar⁽²⁾, geçimlerini esnaf kethudalığından elde ettikleri gelirlerle devam ettirirlerdi. Bu şekilde devlet memurlarının kethuda tayin edilmesi, devlet için yeni bir gelir kaynağıydı. Böylece memuruna ödeyeceği maaş devlet tasarrufunda kalmış oluyordu.

Kethudaların aylıkları, genellikle esnafın yaptığı iş üzerinden aldıkları hisseler ile, yetki gereği ifa ettikleri vazifelerinin sonucunda elde ettikleri ücretlerden oluşuyordu. Nitekim, dokumacı esnafı işledikleri ipeğin her "tefe"sinde onar para⁽³⁾, şeridci esnafı işledikleri elli dirhem şeritte, bir akçe kethudalarına veriyorlardı⁽⁴⁾. Yine İstanbul kuyumcu esnafının imâl ettiği metaaların, yabancı ülkelerden ithal edilen kuyumcu emtialarından ayırtedilebilmesi için kethudaları tarafından damgalanması gerekiyordu. Kethudanın bu hizmetine karşılık damga başına belirli bir ücret veriliyordu⁽⁵⁾.

Kethudalar, bahsedilen gelirlerinin haricinde esnafdan para talep edemezlerdi. Buna rağmen bazı kethudalar aşırı kazanç hırsıyla taleplerde bulunuyorlardı. Nitekim, Karagümrük arabacıları kethudası "İama-ı hâmindan nâşi" arabacı esnafından "yolluk" namı altında kırkar, ellışer kuruş istemiş, vermeyenlerin arabalarını (ccza verme yetkisi olmamasına rağmen) haksız yere yirmi gün hasb etmiştir⁽⁶⁾.

Pek tabii ki bu durum, esnaf içerisinde geniş yetkilere sahip olan kethudaların yetkilerinin smusuz olduğu manasına gelmiyordu. Şayet kethuda haksız yere esnafa müdahalede bulunursa, esnaf tarafından şikayet edilerek görevinden uzaklaştırılıyordu⁽⁷⁾.

Kethudalarından şikayetçi olan esnaf, şikayet sebebini belirten bir dilekçeyle Divân-ı Hümayun'a başvururdu. Divândan da kadıya hitâben bir ferman sadır olur, gereğinin yapılması istenirdi. Nitekim dülbendei esnafı, kethudalarından şikayetçi olmuşlar ve azlını istemek için Divân'a başvurmuşlardı. Bu başvuruya binâen İstanbul kadısına hitâben sadır olan fermanla; kethudanın azledilmesi ve yerine esnafın münasib gördüğü kimsenin getirilmesi emrolunmuştu⁽⁸⁾. Yine İstanbul'da duhancı esnafı, kethudaları olan Hasan'm bazı kişilerle "yekdil ve yekcihet ve her birlerine birer takrip iftira ile tecrim ve tekdir ve şer' ve mazaratından emrin ve rahatları" olmadıklarından kethudalıktan uzaklaş-

1- IKS, no: 65, vr: 117, 12 B 1208/13 II 1793

2- "...Hatt-ı Hümayun mucbeince Enderun-ı Hümayununda Hazine-i Hümayunundan işbu raflı tevki' refi' şar-ı hakani kudvet-ül emâsil ve'l akran müezzın İbrahim zide kadrühünün sipahiyandan yirmi üçüncü bölükde Halil Osman İstanbul ismiyle tedarik eylediği on üç akçenin, onüç akçesi hazine-i manda olunub mukabelesinde kethudalık-ı mezbur bâ mukabil-i nân müceddiden mımâ ileyceh tevcih..."

(IKS, no: 65, vr: 16, 1196/1782)

4- IKS, no: 65, vr: 117, 12 B 1208/13 II 1793

5- IKS, no: 24, vr: 56, 20 Ra 1139/16 XI 1726

6- Nitekim, "...Sağır ve kebir tebsiden birbuçuk akçe, bir kahve asfıyesinden üç akçe..." kethudalarına veriyorlardı. (IKS, no: 65, vr: 142, 1210/1796).

7- İstanbul kadısına yazılan 7 s 1210/23 VIII 1795 tarihli ferman (IKS, no: 65, vr: 131).

8- Haim Gerber, agm, s. 49.

10- IKS, no: 65, vr: 72, 4 Z 1203/26 VIII 1789

tırılmasını ve uygun birisinin tayin edilmesini istemişler, bunun üzerine Hasan kethudalıktan azledilerek yerine müezzîn İbrahim tayin edilmiştir⁽¹⁾.

Osmanlı esnafında genellikle, her esnafın bir kethudası olmakla birlikte, sanatları birbirine yakın küçük esnaf birliklerinin ortak kethudaları vardı. Meselâ, tuhfeci ve fincancı esnafının kethudaları birdi⁽²⁾. Yine kalpakçı ve kürkcü esnafının kethudaları aynı kişiydi⁽³⁾. Bazı esnaf birliklerinin ise birden fazla kethudaları vardı. Nitekim, İstanbul'daki dokumacılar, dericiler ve kaykıcılar esnafı bunlardan bazılarıydı⁽⁴⁾. Özellikle kalabalık esnaf birliklerinde, alt birimler halinde ayrı ayrı birlikler oluşturarak, bunların başına birer kethuda getiriliyordu. Ancak bu kethudaların bağh buldukları bir baş kethudaları vardı⁽⁵⁾.

Esnaf birliklerini ayrı ayrı tetkik ettiğimizde, bir kısım esnaf birliklerinde kethuda ve yiğitbaşının dışında da idarecilerin mevcudiyetini müşahade ediyoruz. Meselâ, sarraç ve debbağ esnafına mahsus olan "ahi baba" şişeci esnafı için "nazır" ve kasablar için "yazıcı" bunlardan bazdaıydı⁽⁶⁾. Yine incelediğimiz dönem içerisinde bir kısım esnaf birliklerinde etkinlikleri olan "bazarcıbaşı", "kâğıdcıbaşı" gibi idarecilerin, esnafın ihtiyacı olan hammaddenin temin edilmesinde ve tevziinde büyük bir rol oynadıkları görülmektedir⁽⁷⁾.

3- Esnaf-Devlet Münasebetleri

Osmanlı esnafının kendi içerisinde teşkilatlanması, nizamlarını oluşturması, esnaf yöneticilerinin bir çok problemleri yerinde çözümlenerek resmi makamlara aksettirmemesi, esnaf ile devlet ilişkilerini kolaylaştırmıştı. Bu sebeple, devletin esnafa müdahaleleri daha çok fiyat ve kalite konusunda oluyordu.

Devlet adına esnafla doğrudan ilgili merci' kadı ve muhtesipti. Divân'dan gelen emirleri uygulama yetkisi kadı ve muhtesibe aitti. Bununla birlikte, Osmanlı esnafının problemlerini ve şikâyetlerini sadrazam ve padişaha kadar iletme imkânları vardı.

Hem adli davalara bakan, hem de bugünkü manada belediye başkanının bazı fonksiyonlarını da gören kadılar; İstanbul⁽⁸⁾, Galata, Üsküdar ve Eyüp'te bağımsız ve öncelikle kendi bölgelerinin idaresi ile sorumluydular. Ancak İstanbul kadısının merkezde

1- IKS, no: 65, 15 Ca 1196/28 IV 1782.

2- IKS, no: 65, vr: 117, 20 Ca 1208/24 XII 1793.

3- IKS, no: 97, vr: 15, 19 Ra 1218/9 VII 1803.

4- Mehmed Genç, agm., s. 117.

5- IKS, no: 24, vr: 112, 1140/1728; M.Genç, agm., aynı yer.

6- Osman Nuri, age., s. 560.

7- "...Taşra memleketinden İstanbul'a bezirgân tâifesinin bakkalana müteallik götürdükler eşya bazarbaşı... ma'rifetiyle gerek Astâne-i Âliyye ye ve gerek tevâbi' olan Galata ve Eyüb ve Üsküdar kazalarında olan bakkalara tevzi' olumb..." (IKS, no: 65, vr: 124, 19 M 1209/17 VIII 1794).

Kadıcı esnaftı:

"... hâfiyyeten kâğıd iştirâ imeyib kâğıdcıbaşı ve kethuda ve yiğitbaşı ve ihtiyarları ile bi'l ittifak tüccara varulub ted-el mu'ayyene râic-i vakt üzere bi'l rıza bâhaları kat' olunub..." (IKS, no: 97, vr: 97).

8- İstanbul'u tanımlarken iki kriter kullanmak zorundayız. Birincisi, geniş manada İstanbul, İkincisi ise dar manada İstanbul. Geniş manada İstanbul: Sur içiyle beraber Üsküdar, Galata ve Eyüp kazalarını da içine alan bir şehir. Dar manada ise: Sadece sur içindeki alanla sınırlı bir şehir. İncelediğimiz dönemlerde, İstanbul dar manasıyla ifade edilmiş, diğer üç kazaya birden "Bilâd-i Selâse" adı verilmiştir.

bulunması, Osmanlı ekonomisinde önemli rolü olan esnafın büyük bir bölümünün bu belde de olması, İstanbul kadılığının ehemmiyetini arttırmaktaydı⁽¹⁾.

Kadılar, esnaf arasında vuku bulan ve kadılığa intikal eden anlaşmazlıkların çözümlenmesinde, nizamları ihlâl edenlerin cezalandırılmasında, esnafın kethuda ve yiğitbaşı seçiminin onaylanmasında⁽²⁾, gedik alım ve satımın müsaadesinde, esnaf için birinci derecede ehemmiyete haiz resmi merci' idi. Bunların yanında özellikle narh tesbitinde de büyük bir rol oynayar kadılar, tesbit edilen bu narhların yürürlükte olup olmadığına da yakından kontrol ederlerdi⁽³⁾. Nitekim, herhangi bir maddenin narhın üzerinde satılması halinde, o maddeyi satan esnafın kethudaları, yiğitbaşuları ve ihtiyar ustaları mahkemeye çağırılır fiyat artışlarının sebebi sorulurdu⁽⁴⁾. Şayet kadı tatmin edici cevap alamazsa esnafdan bir daha narhı ihlâl etmemesi için taahhüde bulunmalarını isterdi.

Kadıların birinci derecede yardımcıları ise muhtesiplerdi. Osmanlı esnafının tüketiciyle olan ilişkilerinin düzenlenmesi ve tanziminde büyük bir etkinliğe sahip olan muhtesip, kadıdan sonra devlet-esnaf münasebetlerinde en yetkili kişiydi⁽⁵⁾.

Muhtesib'in esnaf birliklerini kontrol etmek, mahalli pazarların organizasyonu ile meşgul olmak, esnaf için gerekli olan hammaddelerin dağıtımında yardımcı olmak gibi görevleri vardı⁽⁶⁾. Nitekim 1242 (1826) tarihli "İhtisap Ağalığı Nizamnamesi"nde vazifelerinden bazıları beyan edilmişti⁽⁷⁾.

Muhtesib'in esnaf nezdindeki rolü, onlar üzerindeki teftiş selahiyeti, mali görevlerinin önemi sebebiyle onun hem devletle hem de esnafa ilişkilerinin düzenli ve uyumlu olmasını gerektirmekteydi.

Fiyat ve kalite denetimi sadece kadı ve muhtesip tarafından gerçekleştirilmiyordu. Aynı zamanda Sadrazam da her çarşamba divânından sonra kadı ve muhtesibi yanına alır, çarşı ve pazarı teftiş eder, kadı ve muhtesibden de piyasa hakkında malumat toplardı⁽⁸⁾. Hatta zaman zaman sadrazamın "tebdil-i kıyafet" ile halkın arasına karışıp çeşitli problemleri yerinde tesbit ettiği görülüyordu⁽⁹⁾.

1- Osman Nuri, *age.*, s. 299.

2- İKS, no: 65, vr: 81, 1204/1790.

3- Hüseyin Özdeğer, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, 1st. 1988, s. 3.

4- İKS, no: 65, vr: 137, 1210/1795.

5- Ö.L. Barkan, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususların Tanzim Eden Kanunlar" Tarih Vesikaları, cilt.5; Ziya Kazıcı, Osmanlılarda İhtisap Müessesesi, 1st. 1987, s. 73.

6- Ö.L. Barkan, *agm.*; Mantran, *age.*, s. 289.

7- "İhtisap ağası tarafından asıl dikkat ve nezâret olunacak, esnaf-tâifesi olmak cihetiyle fümâba'd ihtisap ağası bulunalar, ekser evkâta kol ile gezüb her ne kadar terazü ve kantar ve arşın ve endâze ile alız u itâ eder esnaf varise, cümlesinin vezn ve dirhem ve endâze ve arşuntarına bakup..." (İhtisâp Ağalığı Nizâmnamesi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr: E. 1399).

8- Tevki Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Milli Tetebbular Mecmuası, c. 1, s. 504; Ö.L. Barkan, *agm.*, s. 1.

9- Nitekim sadrazam, "tebdil-i kıyafet" ile yaptığı bir teftiş esnasında, Mercan'da bir fırıncının noksan dirhem, başka bir fırıncının ise, ekmekleri iyice pişirmeden sattığını tesbit etmiştir. (B.O.A., Hatt-ı Hümayun no: 15705, 1213/1798; B.O.A., H.H., no: 647, 1203/17897).

